

Руслан Гречкосій

ГРЕЧКОСІЙ Руслан Миколайович – аспірант кафедри історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: історія філософії, філософія життя.

ТВОРЧИСТЬ ЯК САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФІЇ Ф. НІЦШЕ ТА Е. ФРОММА

У статті йде мова про співмежування розуміння творчості у філософії Фрідріха Ніцше та Еріха Фромма як процесу самореалізації особистості.

***Ключові слова:** творчість, страх, самореалізація, особистість, самообман, любов.*

Загально-методологічну складову дослідження складають історико-філософські роботи К. Ясперса, А. Шопенгауера, В. Хесле. В статті враховано радянський досвід історико-філософської інтерпретації філософії Ніцше та Фромма, сучасні історико-філософські дослідження Бичко І.В., Губерського Л. В., Табачковського В.Г., Муляр В.І., Ярошовця В.І. та ін. Також залучено дослідження з гуманістичної психології А. Маслоу.

Метою статті є реалізація можливості продемонструвати взаємозв'язок філософії Фрідріха Ніцше та Еріха Фромма в контексті творчості як самореалізації особистості в сучасному суспільстві.

Наше сьогодення – це час, коли перед кожною людиною розгортається широкий спектр найрізноманітніших можливостей та пропозицій. Здається, тут немає нічого поганого: що може бути кращим для власного саморозвитку як у соціальній, так і в духовній сферах. Але проблема в тому, що сучасна людина з тієї величезної маси можливостей і пропозицій не завжди бере все те позитивне що могла би взяти і яке було б прийнятним для самореалізації.

Суспільство ХХІ століття досить складне і багатогранне: у ньому переплітається величезна кількість думок, напрямків, віровчень, інституцій, законів тощо. Усе це разом взяте перетворюється у нескінченну павутину, для якої людина є легкою здобиччю, і тим які потрапили у ці тенета, виплутатися дуже важко. Знаючи це, молода людина, яка стоїть

© Р. М. Гречкосій, 2013

перед вибором життя, повинна дуже обережно підходити до питання самореалізації та способів її здійснення.

Звертаючись до філософії Ніцше, котра перевернула усі догмати та ідеали науки і мистецтва, можна зробити висновок, що спосіб, яким була зроблена постановка проблем в корені відрізнявся від існуючого. Використання сміливих алегоричних афоризмів, а також різних топонімічних прийомів шокувало весь науковий світ того часу. Філософія Ніцше котра пронизана образами, що робить її досі проблематичною для розуміння читача, допомогла віднайти один з образів, який на наш розсуд, відповідає сучасному суспільству а саме образ «пустеля». Людина потрапляючи в пустелю в деякій мірі повністю залежить від самої себе. В неї прокидається інстинкт жаги до життя, головним її ворогом стає пустеля котра може «забрати» її тілесність і в той же час зробити її психологічно не стійкою до оточуючих умов. Для подолання «пустелі» людина повинна не тільки здолати її фізично, але подолати саму себе, свій страх. Саме така людина стане сама для себе героєм.

Людина постає як герой, котрий здійснює великі вчинки на благо людського суспільства. У стародавні часи, зокрема в давній Греції, у зв'язку з надзвичайними здібностями, героїв вважали напівбогами. У наш час героями називають видатних особистостей, котрі своїми здібностями й діяльністю виявляють відвагу й самовідданість своїй праці, людина, яка втілює основні риси певної епохи.

Для Е. Фромма герой в сучасному суспільстві – це особистість котра в змозі подолати свій страх перед своїм минулим. Головною її метою є відмова від того, що вона має в житті, задля покращення свого теперішнього та майбутнього. Минуле для Фромма – досвід котрий потрібно не приховувати, а використовувати для безпосереднього розвитку своїх внутрішніх сил.

Якщо вони (внутрішні сили) будуть оптимально органічно «здіяні» особистістю, то в той же момент особистість включається в суспільну систему як ефективно функціонуюча. Під поняттям особисті ми розуміємо динамічного творця соціальної дійсності. Такий творець, що безпосередньо, постійно її розвиває та стверджує своїми власними силами (здібності, потреби, знання, навички, вміння та ін..). Таким чином, особистість постійно знаходиться в стані подолання свого страху перед створенням нового та розкриває себе як потенційний та реальний творець.

Що стосується героя в філософії Ніцше, то його герой – бунтар, сильний і гордий, котрий за ради своєї самореалізації в змозі стверджуватись завдяки іншим. Тут мова йде не про егоїзм в цілому, який

прийнято вважати принципом життєвої орієнтації та моральної якості людини, пов'язаної з наданням переваги власним інтересам перед інтересами інших. А скоріше використання не спроможності іншої людини відстоювати свою власну позицію в різних життєвих обставинах.

Ми наблизились до проблеми самоствердження як центральної проблеми в процесі самореалізації. На шляху до розв'язання проблеми самореалізації особистості в сучасному суспільстві, особистість стикається з неспроможністю надати собі адекватну самооцінку (власним здібностям, етичним якостям і вчинкам як важливим регуляторами поведінки). Самооцінка визначає взаємини людини з іншими, що оточують її, критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і розвиток особи. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем потреб, цілей, які людина перед собою ставить. Адекватна самооцінка дозволяє людині правильно співвідносити свої сили із завданнями різної складності. Неадекватна (завищена або занижена) самооцінка деформує внутрішній світ особи, спотворює її мотиваційну та емоційно-вольову сфери, тим самим перешкоджаючи гармонійному розвитку.

Підводячи підсумок з вище сказаного, ми можемо дати визначення самооцінки як процесу виявлення віри в себе та одночасно недовіри до себе. Припустимо, що особистість за будь-яких умов вступає в контакт (наприклад, діалог) з іншою особистістю і відчуває себе емоційно впевнено та розслаблено. Але при контакті з іншою в неї виникають інші почуття: тривога та скутість. В протиставленні двох подій, є існуюче, реальне знання про «переживання самого себе» в конкретному випадку на переживанні і знанні наших емоційних зон, котрі в деяких ситуаціях заважають виявити віру в свої сутнісні сили. Слід зазначити, особа котра не виявляє віри до себе потрапляє в процес самообману.

Але що є причиною цих складнощів, намагатимемось розкрити в питанні самообману через призму філософії Ніцше та Фромма.

Отже, самообман приховує власне існування дійсності багатьма шляхами насамперед: ототожнення себе з іншими. Тут маємо на увазі, що особистість дає оцінку своїм діям через соціальні норми, тобто вона очікує реакцію інших на свої вчинки. Простіше кажучи, існує небезпека того, що воля іншого буде сприйматись як своя власна. Тут варто згадати засновника гуманістичної психології А. Маслоу, котрий дає чітке пояснення такого ефекту. В теорії побудови ієрархії страху, страх перед суспільством (наприклад, публічний виступ) стоїть на другому місці після страху смерті (як жадоба до життя, що базується на біологічному інстинкті виживання).

Цей же принцип ми спостерігаємо у Ніцше, котрий називає «рабами» тих хто не в змозі протистояти волі іншої людини. Фромм, у свою чергу, оминає це питання, лише наголошує на подоланні страху завдяки почуттю любові, котра є важливою категорією вчення про особу. Під нею він розумів і життєву потребу кожної людської істоти, і велику, об'єднуючу людей силу. Проте сучасне західне суспільство не створює для розвитку в людині почуття любові відповідних умов; навпаки, замість об'єднуючої любові продукується роз'єднуюче зло. У роботі «Мистецтво любити» розглядається як теорія, так і практика любові. У розділі «Теорія любові» любов характеризується як вирішення проблеми людського буття [1], «є лише одна пристрасть, яка задовольняє потребу людини в єдності зі світом і одночасно в досягненні почуття цілісності та індивідуальності, – любов» [2, с.112], перед суспільним тиском на особистість. У Ніцше для самореалізації особистості можливим, на нашу думку, є досягнення поставленої мети через страждання інших, маніпулюючи іншою особою за для досягнення поставлених цілей [3]. На противагу Ніцше Фромм відмовляється від таких дій в суспільстві, й пропонує керуватися серцем, як основним мірилом для вибору правильних рішень в досягненні мети [2]. Тоді виникає питання про те, що Фромм має на увазі під «правильним рішенням», та що таке «правда»? Він залишив це питання відкритим «Ми не можемо сьогодні однозначно відповісти на питання, що ж є глибинним спрямуванням людини – шукання правди або таємничий потяг до мрії» [2, с. 125]. Ми припускаємо, що Еріх Фромм керується категоріальним імперативом І. Канта, щоб особистість чинила лише згідно з такою максимой, керуючись якою вона в той же час може побажати, щоб вона стала загальним законом. Простіше кажучи, особистість навмисно намагається не згадувати своє минуле, а особливо негативні почуття, її задовольняють лише згадки про успіх та те, що викликало позитивне відчуття. Фромм та Ніцше в один голос звертають увагу на переосмислення кожної окремої історії (життєвого досвіду як негативного так і позитивного) задля зміни сьогодення. У Ніцше ця особистість котра перейшла «пустелю» (про що було сказано на початку), стосовно Фромма, його особистість – та, котра подолала свої минулі страхи.

Таким чином, ми можемо ще раз підкреслити думки двох філософів про небезпеку потрапляння особистості в процес самообману. Це не лише шкодить творчому розкриттю особистості, але також це запорука самовираження в суспільстві.

Немало сторінок присвячує характеристиці потреби в самореалізації Е.Фромм. Він пов'язує її з потребами людини в ідентифікації і

цілісності. Людина, відмічає З. Фрейд, відрізняється від тварини тим, що вона прагне вийти за межі безпосередніх утилітарних запитів, хочє знати не лише те, що необхідно їй для виживання, але прагне пізнати сенс життя і суть свого «Я». А. Маслоу зауважує, що «Життя – це процес постійного вибору. У кожен момент людина має вибір: або відступ, або просування до мети. Або рух до ще більшої боязні, страхів, захисту, або вибір мети і зростання духовних сил. Вибрати розвиток замість страху разів десять в день – означає десять разів просунутися до самореалізації» [4, с.98]. Ця самореалізація досягається особистістю за допомогою системи орієнтацій, що виробляється нею, в спілкуванні з іншими людьми. Ідентифікація і є те «відчуття», яке дозволяє індивіду з повною підставою на те сказати про себе як про «Я», і соціальне середовище активно впливає на цю потребу. Потреба в самореалізації, за Фроммом, є екзистенціальна потреба – психічний стан, вічний і незмінний у своїй основі. Соціальні умови здатні змінити лише способи її задоволення: вона ж може знайти вихід в творчості та любові.

Говорячи про мислителів матеріалістів, можна сказати, що прагнення людини до самореалізації має не інстинктивне, а філогенетичне походження і зобов'язане своїм існуванням «другій людській природі», яка включає : а) трудовий спосіб існування; б) наявність свідомості; в) специфічний людський вид взаємовідносин між людьми – спілкування за допомогою другої сигнальної системи. Завдяки цим факторам людина стає особистістю. Але соціальне становлення людини супроводжувалося формуванням і такої фундаментальній, суто людській потребі, як прагнення до відособлення. Саме прагнення до відособлення, що стало можливим на певному історичному ступені розвитку суспільства, стало передумовою розвитку людської індивідуальності, а отже і потреби в самореалізації. Таким чином, звідси витікає, що потреба, прагнення до самореалізації – родова потреба людини.

Особливість потреби в самореалізації полягає в тому, що задовольняючи її в одиничних актах діяльності (наприклад, написання роману, створення художнього твору) особа ніколи не може задовольнити її повністю.

Задовольняючи базову потребу в самореалізації в різних видах діяльності, особа переслідує свої життєві цілі, знаходить своє місце в системі громадських зв'язків і стосунків. Було б грубою утопією конструювати єдину модель самореалізації «взагалі». Ідеальна самореалізація взагалі не може існувати як по Ніцше так і Фромму. Обидва філософи зазначають, що конкретні форми, способи, види самореалі-

зації у різних людей різні. У полівалентності потреб в самореалізації виявляється і отримує розвиток багата людська індивідуальність.

Ось чому, говорячи про усебічну і гармонійно розвинену особу, треба підкреслювати не лише багатство і всебічність її здібностей, але (що не менш важливе) багатство і різноманіття потреб, в задоволенні яких здійснюється усебічна самореалізація особистості через творчий потяг до створення як нового так і покращеного старого.

Ми підішли до проблеми творчості як індивідуальної особливості. Ніцше, котрий розглядає начала в мистецтві, знову використовує образи в своїй філософії, для пояснення процесу творчості. Зазначає, що сутнісною характеристикою, як Аполлона, так і Діоніса є здатність надихати людей, народжуючи образи різного порядку. Саме тому він і позначив два протилежних начала буття і художньої творчості, як «аполонівське» та «діонісійське». На думку Ніцше, саме здатність творити вирізняє людину в цьому світі. І людина є сплетінням двох начал. Творчість виступає як пробудження «діонісійського духу», відмова від старих цінностей, жага створення нового, пошуку нових смислів. Таку концепцію творчості ми спостерігаємо у Фромма де творчість тісно переплітається з мужністю відмовитись від старого та вдивитись в речі по новому. Інтелект та фантазія як не від'ємні складові творчості, на думку Ніцше та Фромма є головними властивостями людини, які можуть допомогти їй самореалізуватися як особистості.

Однією з головних якостей творчої особистості за Фроммом є здатність правильно ставитись до конфлікту, маючи на увазі подолання всього того, що лякає, або з чим не можеш погодитись. Він наполягає на зустрічі з конфліктом віч-на-віч та вмінні його прийняти як даність. Фромм вважає що конфлікти – це джерело прагнення людини до самовдосконалення, розвитку її сил і основа становлення її характеру. У особистості постійно існує вибір, крім одного – конформізму. Особистість не повинна піддаватись власному безсиллю. Намагатися змінити – це і є творчість. Інакше особистість не в змозі самореалізуватися.

Для Ф. Ніцше прикладом творчості є музика, сам філософ у своєму житті написав не один десяток музичних творів. Музика займає у філософії Ніцше дуже значне місце, причому і як предмет вивчення, і як метафора при міркуваннях.

Музика у Ніцше виступає в ролі універсальної метафори, задля коментаря, ілюстрації та навіть пояснення всіх явищ. Він вважає, що все є подібним до музики і може знайти в ній своє відображення: закономірності розвитку будь-якої системи, системи моральних критеріїв, національні погляди (наприклад гімн країни). Музика

виступає як універсальне відображення внутрішнього світу людини: «Всі можливі прагнення, збудження і вираження волі, все те, що відбуваються в людському процесі, які розум об'єднує великим негативним поняттям «почуття», можуть бути виражені шляхом нескінченної множини можливих мелодій, але завжди під загальністю тільки однієї форми» [5, с.86].

Ніцше вірив, що людина як творець свого життя, творець своєї справи (наприклад, композитор) не повинна намагатися творити музику свідомо. Адже та народжується в ній органічно, невимушено, спонтанно.

Музика у Ніцше – не «мистецтво»; в його розумінні «мистецтво» – це, у першу чергу, створення чогось «штучного», підміна життя, протилежність діяльності, одуріння і затуманення людини. Музика являє собою «протилежність естетичному, чисто споглядальному настрою».

Тобто, при прослуховуванні музичного твору відбувається вивільнення людини, вона є вільною як душевно так і фізично. Цей ефект підтвердився на практиці лише в ХХІ ст. Вчені з Великобританії з'ясували, що спортсмени, які під час тренувань слухали музику, підвищили результативність на двадцять відсотків. Виходить, що вплив музики на психіку людини подібний допінгу.

Але Ніцше був не першим, хто заговорив про позитивний вплив музики на людину. Як не дивно, вперше наукове пояснення впливу музики на здоров'я людини прозвучало з вуст давньогрецького вченого і філософа Піфагора. На його думку, кожна мелодія синхронізує роботу внутрішніх органів людини. Відбувається це тому, що будь-який з наших органів – це джерело енергії і електромагнітних хвиль заданої частоти, а так як звуки музики теж є хвилями вони входять з ними в резонанс – і налаштування нашого тіла змінюються. Коли звучить мелодія, її акустичне поле накладається на акустичне поле організму і виходить, що ми відчуваємо на собі певного роду клітинний масаж.

В якості **висновку**, порівнюючи розуміння творчості як самореалізації особистості у Еріха Фромма та Фрідріха Ніцше, варто звернути увагу на певну схожість в поглядах філософів на роль цього явища у становленні людини.

Е. Фром зазначає, що поняття творчості можна розглядати принаймні в двох різних аспектах: під цим словом мається на увазі процес створення якогось доступного для сприйняття глядачів чи слухачів нового твору мистецтва: картини, скульптури, симфонії, вірші або роману. У той же час і стан особистості людини, що робить можливим ство-

рення нею згаданих творів, теж визначається як творчість. При цьому даний стан не обов'язково повинен привести до появи чогось нового і відчутного. Творчість людини полягає в особливому сприйнятті та пізнанні світу бути «творчою особистістю – значить розглядати своє життя як безперервний процес народження і не вважати закінченим ні один з етапів. Більшість людей помирає, повністю так і не народившись. Під творчістю як раз і слід розуміти здатність людини народитися перш ніж настане смерть». [2, с.125] При живому сприйнятті, на думку Еріха Фромма, немає місця абстрагуванню. Поняття творчості тут не розуміється лише, як створення твору мистецтва. Філософ надає йому набагато ширшого значення. Бути творчою людиною означає могли бачити все немов уперше, «очима дитини», захоплюватись, пізнати річ конкретно з притаманними лише їй особливостями. Фромм на прикладі спізнання людини іншою людиною дає означення творчого стану сприйняття. Людина сприймає людину немов всім своїм еством, усією своєю натурою; створюється відчуття, ніби в процесі мислення бере участь не мозок, а все тіло, і бачить вона не очима, а серцем. Спрямовуючи на об'єкт, який нею сприймається, всі свої думки, почуття і здібності, людина перестає бути лише спостерігачем, в той час як те, що вона сприймає, перестає бути просто об'єктом. Вони стають певною єдністю, відбувається абсолютне взаємопроникнення, яке виражається в тому, що той, хто бачить і той, кого бачать, існуючи як окремі суб'єкти, в той же час зливаються в єдине ціле. За Фроммом, людина, яка здатна до творчості, повинна володіти такими якостями як: здатність до здивування, яка притаманна маленьким дітям, здатність припустити неймовірне, зосереджуватись, здатність до самопізнання, бажання вступати «в конфлікт з оточуючим». Людина наче готова «народитись заново», вона повинна мати мужність по-новому побачити цей світ, відмовлятися від старих установок і тільки тоді вона зможе розкрити в собі творчість, як ознаку сформованої особистості. Е. Фромм має на увазі під словом «творчість» певну життєву установку, досягнення якої реальне для кожної людини, і тому кожна людина повинна до неї прагнути. Саме в процесі творчості людина може функціонувати ефективно в сучасному суспільстві. А тому творчий початок в особистості необхідно зробити універсальним виховним принципом.

Спільним у поглядах Ніцше та Фромма є впевненість у тому, що суспільство дає людині лише ілюзію життя, воно рівняє всіх в одну сіру масу, орієнтується на деструкцію та не дає можливості стати повноцінною особистістю. Узагальнюючи вище сказане, можна зазначити, що на думку обох, творчість може допомогти людині не загуби-

тись в суспільстві, у масі, яка саме і не дає виходу творчості. Протиставлення соціальному – індивідуального, критика «стадної» людини, творчість – як можливість та процес творення людиною себе нової, особистості – спільні проблеми, до яких звернулись Фрідріх Ніцше та Еріх Фромм в процесі творення власних концепцій нової людини, які, звичайно, різняться в обох філософів. Проте існують спільні точки дотику, якщо концентрувати увагу на проблемі творчості. Як у Ніцше так і у Фромма поняття творчості тісно пов'язується з поняттям пізнання, з поняттям «творення себе» в результаті цього пізнання. Для обох філософів творчість – не результат, а процес, шлях, яким людина іде в процесі творення самої себе та майбутнього порядку в світі.

Література

1. *Эрих Фромм «Искусство любви»*. Творческо-производственный центр «Полифакт» / Эрих Фромм. – Минск, 1991.
2. *Фромм Эрих «Иметь или быть?»* / Фромм Эрих; Общ. ред. В.И.Добренев. – 2-е изд., доп. – Москва : Прогресс, 1990. – 336 с.
3. *Ницше Ф.* «Так говорил Заратустра» (1881-1885). Перевод Ю.М. Антоновского под редакцией К.А. Свасьяна. Источник: библиотека lib.ru, по изданию [Ницше Ф., сочинения в 2х томах, М.: Мысль, 1990].
4. *Абрахам Маслоу «Мотивация и личность»* / Абрахам Маслоу. – СПб.: Питер, 2008.
5. *Ницше Ф.* «Рождение трагедии» (1869-1871). Перевод Г.А. Рачинского. Источник: библиотека lib.ru, по изданию [Ницше Ф., сочинения в 2-х томах, М. Мысль, 1990].

Гречкосей Р. Н.

ТВОРЧЕСТВО КАК САМОРЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ Ф. НИЦШЕ И Е. ФРОММА

В статье идет речь о взаимосвязи понимания творчества в философии Фридриха Ницше и Эриха Фромма как процесс самореализации личности.

Ключевые слова: *творчество, страх, самореализация, личность, самообман, любовь.*

Grechkosiy R.N.

CREATIVITY AS SELF-IDENTITY OF PHILOSOPHY F. NIETZSCHE AND E. FROMM

The article is about the relationship of understanding creativity as a process of self-realization in the philosophy of Friedrich Nietzsche and Erich Fromm

Keywords: *creativity, fear, self-fulfillment, identity, self-deception, love.*

Надійшла до редакції 27.01.2013 р.